

basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

NATIONAL SENIOR CERTIFICATE

GIREIDI 12

TSHIVENDA LUAMBO LWA HAYANI (HL)

BAMMBIRI LA U THOMA (P1)

LUHUHI/THAFAMUHWE 2013

MARAGA: 70

TSHIFHINGA: awara 2

Bammbiri ili li na masiatari a 12.

PFESESANI

1. Bammbiri ili li na KHETHEKANYO THARU:

KHETHEKANYO YA A: Tholokanyondivho	(30)
KHETHEKANYO YA B: Manweledzo/Samari	(10)
KHETHEKANYO YA C: Phenda na kushumiselwe kwa luambo	(30)
2. Vhalani ndaela DZOTHE nga vhuronwane.
3. Fhindulani mbudziso DZOTHE kha hedzi khethekanyo.
4. Thomani khethekanyo INWE na INWE kha siatari LISWA.
5. Hune khethekanyo inwe na inwe ya fhelela hone ni talele.
6. Nomborani phindulo dzanu zwi tshi anana na kunomborelwe kwa mbudziso.
7. Ni tshi fhedza u fhindula mbudziso ni pfuke mutala ni kone u ya kha i tevhelaho.
8. Nwalani zwi no vhalea, nahone nga vhudele.
9. Ni dzhiele nzhele zwiga zwa u vhalala, mupeleto, tswayo na khethekanyo ya maipfi.

KHETHEKANYO YA A: THOLOKANYONDIVHO**MBUDZISO 1****TSHIBVELEDZWA TSHA I: PHUROSА**

Vhalani mafhungo a tevhelaho uri ni do kona u fhindula mbudziso dzo disendekaho khao.

Kha hu ri henefha nga Mugivhela, vhadzulapo vha Dzumbathoho vha kuvhangane khoroni ya musanda fhasi ha liumo lihulu line la ita li tshi kavha makhwitha vhusiku. Henefho ho vha hu tshi pfala ipfi la murangaphanda wa Civic Vho-Luselo vha tshi ri 'Phanda na muya wa u sa tambudza vhabvannda phanda!' Vho ri vha tshi bvela phanda vha ri *Xenophobia* ndi muya muvhi u sa todeihoh vathuni. Kha ri ambe rothe nga yashu milomo ri ri: 'Fhasi na *Xenophobia* fhasi!' Musi vha tshi amba vho vha vha tshi tou vhonala uri vho kwamea tshothe nga maitele haya. Mafhungo haya vho vha vha tshi khou a amba nga divha la u tavha muya wa matshilisano na vhuthu kha Vharema vha Afrika ngeno kha la Tshipembe ha Afrika.

Muniwe na muniwe wa vhatu vhe vha vha vhe mutanganoni uyo vho do kwamea mbiluni na mimuyani yavho. Ho vha na manzhi o bulwaho a vhindisaho mbilu ya muthu, nga maanda vhunzhi hao o vha a enea a kwamaho vhabvannda vha bvaho Devhula ha Vhembe (Limpopo) na lino lashu. Vhatu avho vha ambiwaho vho dzhena mbitini nga nthani ha u tambula na u sika nga ndala na mabulayo a polotiki ane muthu a vhulawa sa mmbwa kana nowa ngeno a tshi tou vha nngu yo difhumulelaho, vha livha kha lino la Afrika Tshipembe u toda zwiliwa.

Dzindilani vhatu avho hu pfala uri vha tangana na zwi ofhisaho vhukuma vhunga hune vha bva hu kule. Ndala, dzinndu dzi ngaho zwitaka zwa mipfa na u shaea ha nguvho naho hu tshi rothola lu isaho vhafuni yo vha khaedu khulu khavho.

Musi vhatu avha vha sa athu u swika kha lino, vho tangana na magumaguma o halifhaho tsini na mulambo wa Vhembe. Tshigwada itshi tsha vhatu tshi diita mapholisa a thelisaho vha vhuyaho na vha welaho. Vha si na tshelede, thundu ya ndeme kana zwiliwa vha a pondwa. Vhanwe vha ita na u vhulawa sa zwinoni. Vhafumakadzi na vhananyana vha kombetshedzwa zwa vhudzekani vha sa funi. Vha vhaho na mashudu vha konou welela kha lashu, vha tangedzwa nga u rwiwa, u pandelwa vathuni na u shumiswa sa dziphuli mitani yashu na dzibulasini.

A si vhangana vha sedzaho vhabvannda nga ito li si la u koda thanga. Arali a nga shuma, musu a tshi ya u toda malamba awe u a shushedzwa nga u ya u potiwa mulayoni. Sa vhatu vha a dilwelavho. Musi vha tshi ita zwa u dilwela vha tshi toda zwi re zwavho vho hagala a vha itwi vhatu, vha itwa zwipuka. Muthu a nga divhudzisa mbudziso ya uri 'Naa vhane vha si vhe vhatu vhukati havho na rine ndi vhonnyi?'

Vhainwe vhavho vha shumiswa masiari othe vha si holelwe kana vha holelwa peni nahone i wanalaho nga la fuinanthihi kha nwedzi. Vhunzhi havho vha badelwa nga vhuswa na vhulalo. Ndi ngoho vhaiwe vhabvannda a si vhathu, fhedzi vhunzhi havho vha hiriwa (tholiwa) nga mafobvu a fhano hayani vha tshi vhona unga avho a vha nga wanali.

Vhunzhi ha vhabvannda vha khou shela mulenzhe kha u alusa ikonomi ya shango lashu. Vhadededzi vha vhabvannda vha khou ita mushumo u mangadzaho zwikoloni zwashu. Ndi vhone vho faraho sia la Thekhinolodzhi, Saints na Metse. Kha ri sedze vhatambi vha bola vhane vha nga Musona na Chansa, arali *Chiefs* na *Pirates* dzo vha dzi si navho, mudifho une ra u wana na vhutsila vhungafha bolani ro vha ri tshi do tou zwi sumba nga munwe.

Minwaha yo fhiraho ho vhulawa vhabvannda vhanzhi u mona na shango lashu. Vhunzhi havho vho fhiselwa midi na thundu ngomu. Vhaiwe vho fhiselwa na mabindu nga muya wa vivho na luvhengelambiluni.

MaAfrika Tshipembe kha ri ditote ri si hangwe he ra dziilelwa hone ra farwa nga zwanda zwa vhududo. **Vhathu ndi mapfura vha a doliwa.**

Thabelo na zwililo zwavho zwi do ri hwelela kha Ramakole ra sela nga lu no bvuda. Kha ri vhe na vhuthu, ri tshile na vhabvannda zwavhudi.

- 1.1 Ndi nnyi we a vha a tshi khou amba na vhadzulapo vha Dzumbaṭhoho? (1)
- 1.2 Kha zwo ambiwaho khoroni ndi zwifhio zwe vhathu vha vha vha tshi khou ombedelwa uri vha zwi ite? (2)
- 1.3 Ndi zwifhio zwithu zwivhili zwine vhabvannda vha ri thusa ngazwo? (2)
- 1.4 Tshipikwa/ndivho ya mutangano uyu ndi ifhio? Bulani zwivhili. (2)
- 1.5 Vhekanyani zwithu zwe zwa ita uri vhabvannda vha shavhele fhano Afrika Tshipembe? (2)
- 1.6 Ambani zwi bvelelaho kha vhabvannda vha vhafumakadzi na vhananyana vhe ndilani ya u da fhano. (1)
- 1.7 Muhumbulo muhulwane une ra u wana mafhungoni aya ndi ufhio? (2)
- 1.8 Zwine magumaguma a farisa zwone vhabvannda musi vha tshi wela na u vhuya Afrika Tshipembe zwi ita uri ri vha dzhie sa vhathu-de? (1)

- 1.9 Zwine muḽwali a amba zwone nga ha vhabvanḽa zwi bvukulula hani mvumbo yawe? (2)
- 1.10 Murero wo swifhadzwaho na u talelwa u kwama hani kupfeselele kwanu mafhungoni aya e na vhala? (2)
- 1.11 Nangani phindulo yone-yone kha mutevhe wo ḽetshedzwaho afha fhasi.
Vhawe vha vhabvanḽa musi vho swika fhando Afrika Tshipembe:
- A Vha ri funzela thero dzi no konda zwikoloni.
B Vha ita uri thimu dza fhando Afrika Tshipembe dzi tambe zwavhuḽi.
C Vha ri tswela thundu dzashu.
D A na B. (1)
- 1.12 Vhuḽipfi hanu ndi vhufhio kha kufarelwe kwa vhabvanḽa fhando Afrika Tshipembe? (2)

TSHIBVELEDZWA TSHA 2: ZWIFANYISO

Tshifanyiso tsha 1

Tshifanyiso tsha 2

- 1.13 Bulani zwithu zwine zwa khou bvelela kha tshifanyiso 2. (2)
- 1.14 Fulaga i re na ḽaledzi kha tshifanyiso 1 ndi ya shango liḽhio? (1)

1.15 Ipfi '*xenophobia*' li amba zwi tevhelaho:

- A U funa vhabvannda.
- B U lwa na vhabvannda.
- C Vengo la vhabvannda.
- D U sema vhabvannda. (1)

1.16 Zwine zwa khou bvelela kha tshifanyiso tsha 2 zwi na vhushaka-de na zwe na vhala kha tshibveledzwa tsha 1? (2)

1.17 Hu na zwi dzikusaho pfelovhutungu kha tshifanyiso tsha 2? Zwi talutshedzeni. (2)

1.18 Ni vhona unga ndi zwifhio zwine zwa nga itwa u fhelisa mabulayo a vhabvannda? (2)

THANGANYELO YA KHETHEKANYO YA A: 30

KHETHEKANYO YA B: MANWELEDZO**MBUDZISO 2: NWELEDZANI NGA MAIPFI ANU**

Vhalani TSHIBVELEDZWA TSHA 3 tshi re afha fhasi nga vhuronwane. Tshi amba nga ha u thusana ha vhagudi zwickoloni.

THANYELANI

Ni lavhelelwa u ita zwi tevhelaho:

1. Nweledzani zwine muniwali a khou amba nga ha **ndila dzine vhagudi vha nga thusana ngadzo zwickoloni** nga maipfi anu a sa fhiri 90.
2. Ni nga niwala nga phara i pfalaho KANA nga mbuno.
3. A ni lavhelelwi u dzhenisa thoho ya manweledzo.
4. Sumbedzani **tshivhalo tshanu tsha maipfi** mafheloni a manweledzo.

TSHIBVELEDZWA TSHA 3**THUSANO YA VHAGUDI ZWIKOLONI**

Vhagudi ri tea u zwi divha uri muthu ndi muthu nga vhaiwe vhatu. Zwickoloni zwine ra dzhena, ri dzhena na vhana vho fhambanaho. U fhambana honoho hu do fhambanya-vho na thodea kha vhutshilo havho. Kha thodea dzenedzo vhagudi vha tea u netshedzana thuso hu si na khethululo nga mbeu kana muvhala.

Vhaiwe vhagudi vha vha vha songo tou newa lune arali inwi no newa siani la pfunzo ni tea u vha fundedza musi vha tshi toda thuso yo raloho. Arali inwi hu na inwe thero ine na i divha u fhirisa vhaiwe ni tea u nea thuso iyo nga mbilu yo tshenaho.

Midini minwe ine vhagudi vha bva khayi ndi afho hune khuhu ya tevhelela muthu. Arali inwi ni na zwiliwa ni tea uri ni vha thuse-vho vha farise dangani vhunga zwiliwa i tshikha ya mano.

Ri dovha hafhu ra wana uri vhaiwe zwi tou vhutoto uri vha vhe na yunifomo yo fhelelaho. Vha re na yunifomo nnzhi ndi khwiwe vha tshi thusa avho vha si na.

Arali ha hanu hu na dziphera dza u vhalela dzavhudi, zwi vha zwavhudi u dzhiya avho vhane nyimele dza havho dzi si vhe dzavhudi siani la u guda. Sa zwenezwo zwi ita uri ni vhavhili ni tutuwedzane siani la u vhalala.

Vhudele ndi tshinwe tshithu tsha ndeme vhutshiloni. Vhagudi vha sa koni u difara zwavhudi vha fanela u newa thuso siani la vhudifari havho. U vha na vhudele zwi sendedza muthu tsini na Mudzimu.

Nga n̄thani ha nyimele dza kutshilele mahayani, vhañwe vhagudi vha vha vha si na t̄honifho lune vha nyadza vhagudisi vhavho. Sa zwenezwo vhagudi vhenevha vha fanela u fundedzwa u t̄honifha vhahulwane khavho.

Zwi ñi vha zwavhudi uri vhagudi vhe nga tshavho vha nekane mihumbulo siani la vhumatshelo havho. Hu na vhañwe vhagudi vhane vha sokou ñidzhenela tshikolo vha si na bono la vhumatshelo.

U thusana ndi zwithu zwa ndeme vhutshiloni ngauri zwi ri ita vhatu zwa dovha zwa ri lugisela ndila ya vhumatshelo.

THANGANYELO YA KHETHEKANYO YA B: 10

KHETHEKANYO YA C: PHENDA NA KUSHUMISELWE KWA LUAMBO**MBUDZISO 3****TSHIBVELEDZWA TSHA 4: KHUNGEDZELO**

Talelani khungedzelo i tevhelaho uri ni do kona u fhindula mbudziso dzo disendekaho khayoy:

MATHAELA NA RIMU DZA GOLOI**VHA REILA GOLOI YAVHO VHO DIGEDA!**

Mathaela na rimu dza goloi nga mutengo wa fhasi-fhasi!

[Vha gidima miwaha mitanu hu si na u thavhiwa kana u fhelela]

Mathaela a **mimodoro yothe** a a wanala fhano.

Arali vha tshi toda mathaela na rimu vha kwama Ntsengeni wa ha:

Godobedzha kha nomboro heyi: 011 975 2255

kana kha imeili heyi: ngodobedzha@webmail.co.za

- 3.1 Khungedzelo iyi yo livhiswa kha vhatu vhafhio? (1)
- 3.2 Ndi ngafhi he mukungedzeli a shumisa luambo lwa u fhuredzela/ phurophaganda? Tikedzani. (2)
- 3.3 Ni pfesesa mini nga ipfi ili '**digeda**'? Li shumiseni fhungoni li pfalaho le na tou disikela. (2)

3.4 Maipfi o swifhadzwaho khungedzeloni iyi o itelwa:

- A U nakisa khungedzelo.
- B U galatsha vharengi.
- C Uri vhathu vha dzhiele nzhele.
- D U t̃ut̃uwedza vharengi. (1)

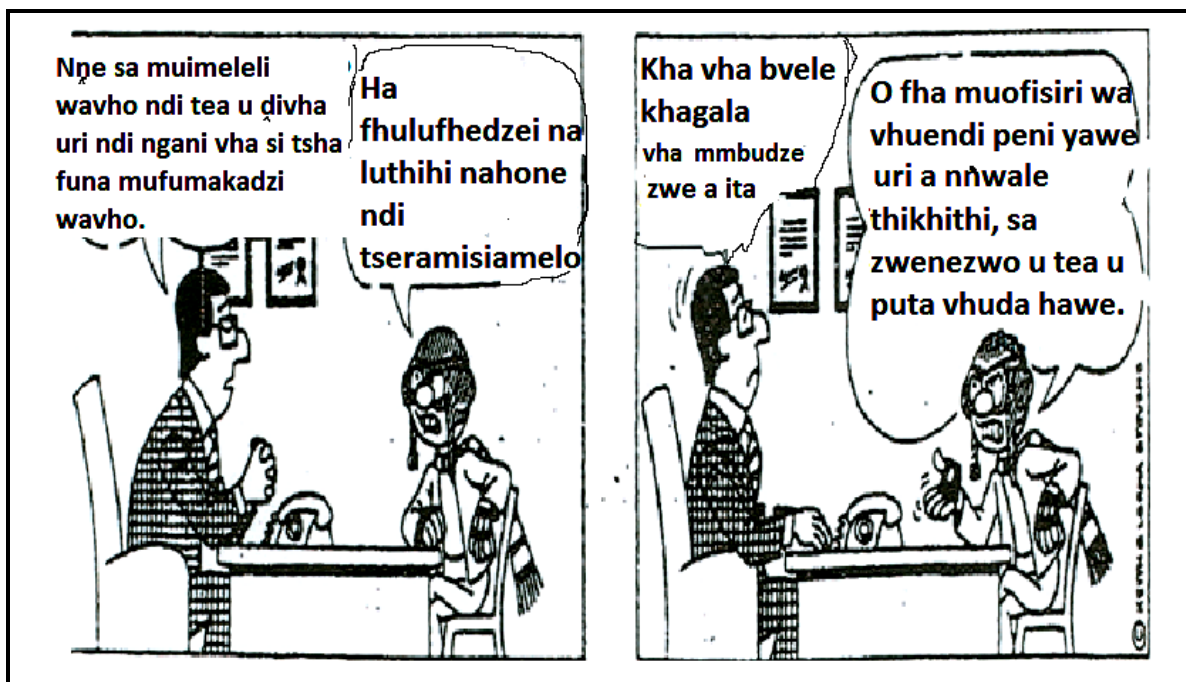
3.5 Fhungo asili 'Arali vha tshi toda ...' ndi limudi lifhio, bulani mushumo walo. (2)

3.6 Arali ni na goloi yo fhelela mathaila, na da na vhona khungedzelo iyi ni nga ita zwifhio? (2)
[10]

MBUDZISO 4

TSHIBVELEDZWA TSHA 5: KHATHUNI

Talelani khathuni i tevhelaho uri ni do kona u fhindula mbudziso dzo disendekaho khayoy:

[Nga Keith na Lorna Stevens]

- 4.1 Vhathu avha vha re kha khathuni vha khou amba vha ngafhi? Tikedzani. (2)
- 4.2 Ndi zwifhio zwo dinaho muvhilaheli mafhungoni aya e na vhala? (2)
- 4.3 Muhumbulo muhulwane wa khathuni iyi ndi ufhio? (1)

- 4.4 Ipfi **wavho** li khou shuma u ...
- A sumbedza muhulwane wavho.
 B sumbedza muṅe wa tshithu.
 C sumbedza muṅe wa vhathu vhahulwane.
 D sumbedza muthu a vha funaho. (1)
- 4.5 Ri ṅeeni zwithu zwivhili zwine lifurase li tevhelaho la amba zwone. *Kha vha bvele khagala.* (2)
- 4.6 Inwi arali no vha ni muimeleli wa mulayo wa uyo munna ane a khou toda thuso no vha ni tshi do mu ṅea ngeletsshedzo ifhio? (2)

[10]

MBUDZISO 5**TSHIBVELEDZWA TSHA 6: PHUROSA**

Vhalani mafhungo a tevhelaho uri ni do kona u fhindula mbudziso dzo disendekaho khao.

Vho-Thitakuwi vha dzulela u ruma Thifulufhelwi banngani u vha dzhiela tshelede nga garata yavho. Izwo vho vha vho no di zwi ita maduvha o vhalaho a di vhuya a tshi vha nekeda tshelede yavho na tshilipi, vhone vhane vha vhambedza kha lutingokhwalwa lwavho. Nomboro ya tshiphiri uyu Thifulufheli o vha a tshi vho tou i divha sa yawe. *Hu di nga na tshelede ine malume wawe vha vha nayo banngani o vha a tshi vho i divha uri ndi vhungana.*

Zwenezwi malume awe vha tshi tou bva vha tshi ya mutanganoni, Thifulufheli o mbo di dzhena ngei lufherani lwa nndu yavho a dzhia iyo garata a livha ngei giratshini hu re na mutshini wa ABSA uri a didzhiele madana matanu a dzirannda. O vhona tshelede ya malume awe i tshi tswea nge ya vha nnzhi.

Thifulufheli o dzhenisa garata kha mutshini. A tshi tou fhedza tshelede ya pfala i tshi nga i khou vhaliwa fhedzi ya hana u bva. Ho mbo bva tshilipi tshine tsha sumbedza uri tshelede yo humela murahu, a vho zwi vhona uri ndi hone zwo mukela matari. Murahuru have ho vha hu tshi khou tevhela muhura wawe Vho-Shonisani vhe a vha a songo vha vhona. A tshi tou ri mat hasha, a vha vhona a thoma u bva mabiko nga u tshuwa.

Hu saathu fhela mithethe ya fumi ha vha ho swika Vho-Thitakuwi nge vha vhona mulaedza kha lutingothendeleki vha vho gidimela afho giratshini. Vho ri u swika vha mbo di ri 'Dithu leneli lo no tswa! Kha li dise garata yanga!' Vho-Thitakuwi vho wana hu hone Thifulufhelwi a tshi khou hana Vho-Shonisani vha tshi bvisa tshelede kha mutshini a tshi vhona u nga hu do bva ila tshelede yawe yo humaho. Thifulufhelwi a thoma u tetemela a tshi humbela pfarelo uri ha tsha do dovha a tswa tshelede yavho.

- 5.1 Fhungo lo nwalwaho nga malederetsendama hu na he la khakhea, inwi li nwalululeni no li khakhulula. (1)
- 5.2 Topolani liitela lo shumiswaho mafhungoni aya e na vhala ni dovhe ni li shumise fhungoni li pfalaho. (2)
- 5.3 Mutshila wo swifhadzwaho kha ipfi 'malume' u shuma mini? (1)
- 5.4 Nani thalutshedzo ya liambeke ili, 'Zwo mu kela matari.' (1)
- 5.5 Hu na dzinambumbano lo shumiswaho mafhungoni aya. Li topoleni ni li shumise fhungoni li pfalaho. (2)
- 5.6 Nwalani fhungo lo talelwaho mafhungoni aya li vhe kha liambaitwa. (1)
- 5.7 Topolani luambo lwa u nyanyula lwo shumiswaho afho mafhungoni e na vhala ni sumbedze na vhudipfi ha muambi. (2)

[10]

THANGANYELO YA KHETHEKANYO YA C: 30
MARAGAGUTE: 70